

DE NACHTPAUWOOG *SATURNIA PAVONIA* IN ZUID-NEDERLAND:
VERSPREIDING, VLEGTIJD EN VOEDSELKEUZE (LEPIDOPTERA:
SATURNIIDAE)

Frans Post

De nachtpauwoog *Saturnia pavonia* is een van de grootste en aantrekkelijkste nachtvlinders van ons land. Door zijn opvallende uiterlijk geniet de soort veel aandacht. De vlinder is zowel overdag als 's nachts actief en in de eindfase van de vervelling vallen de volgevreten groene rupsen op. Het lijkt daarom eenvoudig om de verspreiding van deze soort in kaart te brengen, maar dat blijkt lastiger dan gedacht. De heimelijke leefwijze van rupsen en adulten speelt de onderzoeker parten. In de periode 1986-2006 is Noord-Brabant en een groot deel van Limburg doorvorst op het voorkomen van nachtpauwogen. De soort blijkt algemener voor te komen dan bekend was.

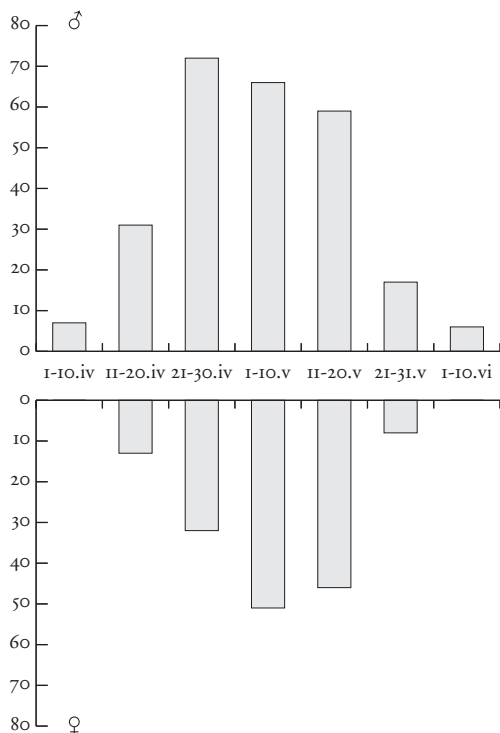
INLEIDING

Wat lijkt nou makkelijker dan de verspreiding vast te leggen van een vlinder als de nachtpauwoog *Saturnia pavonia* (Linnaeus, 1758) (fig. 1)? De vlinders zijn groot en hebben een onmiskenbare tekening. Overdag vliegen de mannetjes boven de heide, 's nachts komen de

vrouwtjes (fig. 3) op licht af en de volgevreten vier centimeter lange rupsen (fig. 6) zitten met hun gifgroene uiterlijk te pronken boven in de heidevegetatie. Dit leidt al gauw tot de conclusie dat als er niet snel een rups of vlinder gezien wordt, de soort er wel niet zal zitten. Van Zuijlen (1998) meldt dan ook: 'Maar een soort als de

Figuur 1. *Saturnia pavonia*, mannetje. Foto Jeroen Voogd.
Figure 1. *Saturnia pavonia*, male. Photo Jeroen Voogd.

Figuur 2. Vliegtijd van *Saturnia pavonia* 1986-2006. Gebaseerd op de database van de auteur.
 Figure 2. Flight period of *Saturnia pavonia* 1986-2006. Based on the database of the author.

nachtpauwoog *Saturnia limbaria* (sic!) is waarschijnlijk zo zeldzaam geworden dat deze maar op een enkele plek meer te vinden is.’ Sinds 1986 heb ik veel data verzameld van *S. pavonia* van alle heidevelden groter dan 10 ha in Noord-Brabant en het noorden en midden van Limburg. Vrijwel alle gebieden heb ik zelf bezocht. Daarnaast is aanvullende informatie afkomstig van boswachters, natuurgidsen en collega’s als Johan Schipperen, Piet van Son en Frans Groenen. In dit artikel wordt een overzicht gegeven van de vliegactiviteiten van de vlinders, de voedselkeuze van de rupsen en de verspreiding in Noord-Brabant en Noord- en Midden-Limburg in 1986-2006.

VLEIGACTIVITEIT

De vliegtijd van de nachtpauwoog start begin april en loopt door tot begin juni. De top wordt snel bereikt en ligt rond eind april-begin mei. Voor het bepalen van de vliegtijd in de periode 1986-2006 is gebruik gemaakt van 408 adulten die in het vrije veld zijn waargenomen (fig. 2). De vroegste datum is 3 april (uit 2005) terwijl de laatste datum 18 juni is (uit 2006). Lempke (1960) vermeldt 12 april en 23 juni als uiterste data, met enkele vondsten uit juli en augustus. In mijn database bevinden zich negen data vroeger dan 12 april. In vergelijking met een halve eeuw geleden is de vliegtijd met tien dagen vervoegd. Er is een verschil in activiteiten tussen de mannetjes en vrouwtjes. De mannetjes vliegen overdag en beginnen hun wilde en snelle vlucht over de heide en langs de bosranden vanaf circa 15.00 uur en na 18.00 uur is het meestal afgelopen. Dit verschijnsel is door diverse auteurs beschreven (Schmitt 2000, Baxter 1985). Over het algemeen is maar een beperkt deel van de mannetjes actief aan het rondvliegen. Zo had ik op 19 mei 1975 drie pas uitgekomen vrouwtjes in een vangkooi op de Boshoverheide geplaatst en binnen anderhalf uur verschenen er 25-30 mannetjes terwijl er daarvoor maar twee te zien waren geweest. De mannetjes kunnen van ver komen. Meerman (1983) ving gemerkte mannetjes terug die op een kilometer afstand waren vrijgelaten en feilloos terugkeerden naar het vers uitgekomen vrouwtje in een lokkooi. Toch blijven de mannetjes onopvallend rondvliegen want aan het begin van de avond krijg ik ze soms op licht (2x500 Watt ML), indien ruim voor de schemering de lampen aangaan. De vrouwtjes vliegen in de schemering en worden aangetrokken door fel licht. Soms wordt nog laat in de nacht een exemplaar op het licht waargenomen. Het is niet duidelijk of dat een late vlieger is of een dier dat vlakbij in de begroeiing verscholen zat.

VOEDSELPLANTEN

De rupsen zijn te vinden van eind april tot half augustus. Tot en met de tweede vervelling zitten de rupsen in elkaars nabijheid, daarna zoeken ze ieder afzonderlijk een vreetplek op. Derde- en vierde-stadiumrupsen zitten veelal nog binnen een paar meter afstand van elkaar. Volgroeide rupsen daarentegen hebben de neiging om echt aan de wandel te gaan. In Noord-Brabant zijn de belangrijkste voedselplanten struikheide *Calluna vulgaris* en dopheide *Erica tetralix*. Verder zijn er incidenteel rupsen gevonden op braam *Rubus spec.*, framboos *Rubus idaeus*, sleedoorn *Prunus spinosa*, hazelaar *Corylus avellana*, wilg *Salix spec.*, kruipwilg *Salix repens* en bosbes *Vaccinium myrtillus*. Bij zoektochten op gagel *Myrica gale* naar rupsen van *Lithophane lamda* (Fabricius, 1787) (Noctuidae) zijn tientallen rupsen van *S. pavonia* aangetroffen. In 1997 trad op de struik- en dopheide van de Rechte Heide bij Tilburg een massale vraat op van *Orgyia antiquoides* (Hübner, 1822) (Lymantriidae) (artikel in voorbereiding). Er is een aselechte steekproef uitgevoerd waarbij enige tientallen vierkante meters heide grondig zijn afgeknippt. Bij de steekproef werd rekening gehouden met verschillen in vegetatiedichtheid. Bij een gedegen telling van alle rupsensoorten bleken diep in de heidestruiken, en op het eerste gezicht onzichtbaar, tientallen rupsen van *S. pavonia* versholven te zitten. Een extrapolatie van deze data zou betekenen dat er zich vele duizenden rupsen op een heideveld van circa 100 ha bevonden. Er zijn regelmatig cocons gevonden die soms hoog in de heidestruiken waren ingesponnen. In Nederland is weinig gepubliceerd over de voedselkeuze van de nachtpauwoog. In Zeeland trof Meerman (1983), bij het ontbreken van struikheide, de rupsen aan op appel *Malus spec.*, braam, meidoorn *Crataegus monogyna*, aardbei *Fragaria spec.* en vijfvingerkruid *Potentilla reptans*. J. Voogd (mond. med.) heeft recent op de Veluwe en op de Regte Heide in Noord-Brabant de rupsen vretend op zomereik *Quercus robur* gevonden. In de omgeving van Dieren in de provincie Gelderland trof hij in de jaren 1980 de rupsen aan op moerasspirea *Filipendula ulmaria*

in slootkanten van een kleinschalig boerenlandchap.

In de Duitstalige literatuur woedt al langer een discussie over wat de belangrijkste voedselplant is voor de nachtpauwoog. Pelles (1964) voert als enige voedselplant moerasspirea *Filipendula ulmaria* op. Pleisch (1965) bevestigt dat en recent heeft Schmitt (2000) hetzelfde vastgesteld. Voor Nederlandse begrippen: de biotoop voor moerasspirea bestaat uit halfnatuurlijke en matig voedselrijke schraallanden langs beken, rivieren en zomen van elzen- en wilgenbossen. In 2006 zijn door mij circa 200 exemplaren van moerasspirea bekeken in het bosgebied De Brand bij Udenhout, een kilometer verwijderd van de Loonse en Drunense Duinen waar *S. pavonia* voorkomt. Er zijn geen rupsen ontdekt. Ebert (1994) noemt voor Baden-Württemberg veertig verschillende voedselplanten waaronder wilg, braam, moerasspirea maar ook struik- en dopheide. Fassotte & Verstraeten (1983) geven voor België een lijst met een breed spectrum aan voedselplanten waaronder struik- en dopheide. In Groot-Brittannië vormen heidevelden het belangrijkste voedselbiotoop voor de rups (Ford 1972), een conclusie die ook op Noord-Brabant van toepassing is.

VERSPREIDING

In zijn overzicht van de Nederlandse Macrolepidoptera neemt Lempke (1960) niet eens meer de moeite om vindplaatsen voor *S. pavonia* op te sommen, wat hij bij veel soorten wel deed. Wel noemde hij speciaal het voorkomen op de Zuid-Hollandse en Zeeuwse eilanden, kleigronden waar de soort tot zijn verbazing een stevige voet aan de grond had. Het hoofdverspreidingsgebied van de nachtpauwoog ligt op de zandgronden in het binnenland, waarbij vooral de heidegebieden in trek zijn. Datzelfde geldt voor het aangrenzende Vlaanderen. Janssen (1977-1988) stelt dat de nachtpauwoog voornamelijk in de Kempen is te vinden, overal waar heide groeit. Na de jaren 1950 is er op de Nederlandse heidevelden veel veranderd. In een halve eeuw is tweederde van het

Figuur 3. *Saturnia pavonia*, vrouwtje. Foto Jeroen Voogd.
Figure 3. *Saturnia pavonia*, female. Photo Jeroen Voogd.

Figuur 4. Biotoop voor rupsen van *Saturnia pavonia*. Foto Frans Post.
Figure 4. Habitat for caterpillars of *Saturnia pavonia*. Photo Frans Post.

areaal aan droge en natte heide verloren gegaan door bebossing, ontginning en verstedelijking. Het restant is slechts 5% van het areaal dat in 1850 aanwezig was (Odé et al. 2001). In 1993 was circa tweederde van het areaal heide matig tot sterk vergrast. Pijpenstrootje en bochtige smele hebben in toenemende mate de plaats ingenomen van struikheide en dopheide als gevolg van toegenomen voedselrijkdom van de bodem door stikstofdepositie uit de lucht. De depositie met

verzurende stoffen heeft ook geleid tot een sterke verarming van de kruidlaag (Kootwijk et al. 1994).

Plaatselijk is de grondwaterstand met meer dan 50 centimeter gedaald waardoor vochtige dopheidegemeenschappen veranderden in monotone velden met pijpenstrootje *Molinia caerulea*. Het kan niet anders of deze ontwikkelingen moeten gevolgen hebben gehad voor de nachtpauwoog.

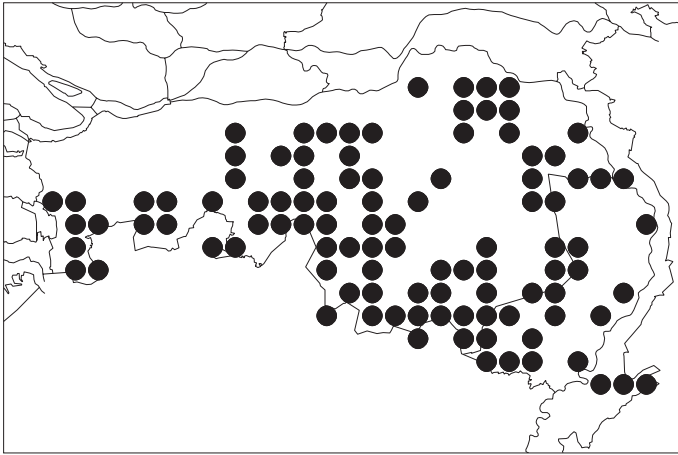
Figuur 5. *Saturnia pavonia*, eieren. Foto Jeroen Voogd.
Figure 5. *Saturnia pavonia*, eggs. Photo Jeroen Voogd.

Figuur 6. *Saturnia pavonia*, rups. Foto Jeroen Voogd.
Figure 6. *Saturnia pavonia*, caterpillar. Photo Jeroen Voogd.

Tussen 1970 en 1977 heb ik in Midden-Limburg in een straal van 15 kilometer rondom Weert de natuurgebieden afgestruind, variërend van droge heidevelden tot de zompige moerassen van de Peel. Op alle plekken met heide, zowel in een droge omgeving zoals de Boshoverheide als in de moerassen van de Grootte Peel, werd *S. pavonia* aangetroffen, vanaf begin april tot begin juni. Daarbij werden overdag vliegende mannetjes gezien en rupsen en cocons gevonden (fig. 4). Lichtvangsten met een aggregaat en een ML-lamp van 250 Watt leverden aanvullende informatie op voor de verspreiding. Ook schrale bermen langs zandwegen bij de Tungelerwallen of het Weerter Bos herbergden kleine populaties gezien de

veelvuldige vondsten van rupsen en poppen. In vergelijking met topografische kaarten van 25 jaar daarvoor was het oppervlak open gebied met heide gehalveerd maar *S. pavonia* kon nog overal in aantal gevonden worden. De landschappelijke veranderingen hadden intussen wel hun tol geëist. In veel kleine natuurgebieden was de heide teruggedrongen door opslag van berk en veel kleine terreintjes waren in de jaren 1960 en 1970 sluipenderwijs opgeruimd en omgezet in landbouwgrond. J. Pijpers (mond. med. 1982) wist te melden dat in die gebieden de nachtpauwoog daardoor het loodje had gelegd. In de periode 1986-2006 is mijn werkterrein verlegd naar de gehele provincie Noord-Brabant en

Figuur 7. Vindplaatsen van *Saturnia pavonia* 1990-2006 in Noord-Brabant en Midden-Limburg (schaal 5x5 km). Gebaseerd op de database van de auteur.

Figure 7. Records of *Saturnia pavonia* 1990-2006 in Noord-Brabant and Midden-Limburg (scale 5x5 km). Based on the database of the author.

Presentie bos (%)	Presentie <i>Saturnia pavonia</i> (%)
0-5	0
5-10	17
20-25	58
25-50	66
50-100	100

Tabel 1. Relatie van bosbedekking en voorkomen van *Saturnia pavonia* (5x5-kmhokken).

Table 1. Relationship between the forest cover and the presence of *Saturnia pavonia* (5 km squares).

het noorden en midden van Limburg. Veel gebieden zijn overdag bezocht, op zoek naar dagactieve soorten. Naast *S. pavonia* ging het om soorten als *Endromis versicolora* (Linnaeus, 1758), *Rhagades pruni* (Denis & Schiffermüller, 1775), *Archiearis parthenias* (Linnaeus, 1761), *Rheumaptera hastata* (Linnaeus, 1758), *Heliothis maritima* (Graslin, 1855), *Coscinia striata* (Linnaeus, 1758), *Diacrisia sannio* (Linnaeus, 1758) en *Rhyparia purpurata* (Linnaeus, 1758) die in overeenkomstige biotopen voorkomen. Het totale werkterrein omvat circa 250 hokken van 5x5 kilometer. Alle natuurgebieden zijn in de loop der tijd één of meer malen bezocht. In een twintigtal gebieden is met lichtvallen gewerkt die maanden achtereen

aanstonen en er zijn op tientallen avonden lichtvangsten verricht. In 2004 en 2005 is van mei tot en met juli een speciaal onderzoek verricht naar het voorkomen van de heidewortelboorder *Phymatopus hecta* (Linnaeus, 1758) waarbij regelmatig op rupsen of adulten van de nachtpauwoog werd gestuit (Post 2006).

In de periode 1986-2006 is de nachtpauwoog in 99 uurhokken aangetroffen (fig. 7). Dat betekent een aanwezigheid in 40% van de onderzochte uurhokken. De soort is niet gevonden op de kleigronden in het westen en noordwesten en de open polders aan de noordkant van de provincie. Ook regio's met natte bossen en moerassen zoals in Midden-Brabant waar struikheide niet of nauwelijks aanwezig is, worden gemeden.

Bijna 30% van de stippen op de kaart is gebaseerd op vondsten van rupsen of poppen, 32% is afkomstig van waarnemingen van overdag of 's avonds rondvliegende adulten en de overige 28% is een combinatie hiervan.

Er is een duidelijke relatie tussen de mate waarin bos en hoogveen in een uurhok aanwezig is en de mate waarin *S. pavonia* in een uurhok voorkomt (tabel 1). Naarmate er meer bos en veen is, stijgt de kans dat de nachtpauwoog is waargenomen. Vooral in de zuidelijke delen van de provincie is

dat het geval maar ook bij plaatsen als Loon op Zand, Oss, Elzendorp en Liessel waar zich grote natuurgebieden bevinden.

DISCUSSIE

De belangrijkste conclusie is dat *S. pavonia* in de periode 1986-2006 nog steeds algemeen voorkomt in Zuid-Nederland. Ondanks de ontginningen, de verdroging, de zure depositie en de afname van de oppervlakte heide en hoogveen is de nachtpauwoog in alle grotere bossen en veengebieden aanwezig. Kleigronden, natte bossen en open en grootschalige landbouwgebieden worden vermeden. Het was een voorbarige en niet op feiten gestoelde conclusie dat de soort zeldzaam was geworden. De veronderstelling dat van een goed herkenbare vlinder makkelijk de verspreiding is vast te leggen, is onjuist. Uit de biologie van de soort blijkt dat er een aantal specifieke zaken in ogenschouw genomen moet worden bij het inventariseren. De mannetjes zijn maar een paar uur per dag actief, op het eind van de middag en de meeste houden zich schuil in de vegetatie. De vrouwtjes komen beperkt op licht en hebben een kleine actieradius. De rupsen zitten diep en onzichtbaar in de begroeiing en slechts een klein deel wordt in de laatste fase van de vervelling in de top van bomen en struiken waargenomen. Daar staat tegenover dat eipakketten (fig. 5) vaak relatief hoog in heidevegetaties worden afgezet en die zijn goed vindbaar voor een aandachtige waarnemer. Doordat de rupsen de eischaal niet opvreten na het uitkomen, is het legsel tot in de winter nog goed herkenbaar. In combinatie leiden al deze zaken toch tot een onderschatting van de aanwezigheid van de nachtpauwoog.

De hoogste dichtheden aan adulten worden gevonden in de natte heidegebieden van de Kempen en de Peelstreek. Dit zijn ook de terreinen waar relatief vaak een vrouwtje op het laken verschijnt. Op de Brabantse Wal in West-Brabant, met 5.000 hectare aaneengesloten droog bos met hei en enkele verdroogde vennen een van onze grootste natuurgebieden, is de soort schaars en moet veel

moeite worden gedaan om rupsen te vinden. De gevonden verspreiding is twee keer zo ruim als bekend was (www.vlindernet.nl, januari 2007). Ook de bij dit onderzoek genoteerde aanwezigheid in 99 uurhokken is een onderschatting, want het is aannemelijk dat kleine populaties zijn gemist in kleine natuurgebieden waar schrale bermen met struikheide aanwezig zijn. Tevens zullen bepaalde kleine biotopen niet elk jaar bezet zijn. Bij het Drongelens Kanaal bij Vlijmen zijn in de periode 1995-2005 maar in vier jaar rupsen gevonden in een bepaalde berm. Juist het gegeven dat een gerichte zoekactie op de hei bijna altijd rupsen oplevert in combinatie met het grote aantal toevalstreffers op bomen en struiken elders, leidt tot mijn conclusie dat de nachtpauwoog nog steeds een goede verspreiding heeft in Noord-Brabant. Die verspreiding is zelfs groter dan uit dit kaartje blijkt.

De vrouwtjes zijn redelijk honkvast want ze worden maar zelden meer dan op enige honderden meters afstand van heideterreinen waargenomen. Toch zijn ze een enkele keer opgedoken op lichtvallen, ver verwijderd van geschikte biotopen of zelfs in de stad zoals op 10 mei 2003 waar een vrouwtje op de thuislamp in Tilburg verscheen. Dit laat zien dat *S. pavonia* in staat is nieuwe gebieden te bereiken en dat er uitwisseling kan zijn tussen populaties in verschillende gebieden.

De vliegtijd is in vergelijking met een halve eeuw geleden met tien dagen vervroegd. Dit is niet gebaseerd op een enkele vroege vangst; de vliegperiode gaat echt eerder van start. De afgelopen tien jaar worden gekenmerkt door seizoenen die zachter zijn dan gemiddeld en dat blijkt effect te hebben op de vliegtijd van *S. pavonia*.

De discussie over voedselplanten is met dit onderzoek niet ten einde. Feit is dat struik- en dopheide van groot belang zijn maar dat beeld wordt versterkt omdat op die planten actief naar rupsen is gespeurd. De voorkeur voor struik- en dopheide geldt ook voor de omliggende landen zoals België, Groot-Brittannië, Scandinavië en het

westen van Duitsland. De waarnemingen van rupsen op bijvoorbeeld braam en gagel zijn het resultaat van bijvangsten van ander onderzoek. In Noord-Brabant is de soort ongetwijfeld polyfaag en zullen planten als braam, framboos en wilg veel vaker in gebruik zijn dan bekend is. Dat laat ook de situatie in Zeeland zien waar Meerman (1983) de soort op appel, braam en meidoorn vond terwijl struikheide er grotendeels ontbreekt. De positie van de voedselplant moerasspirea is voor Nederland onduidelijk maar de plant wordt in ieder geval op lokaal niveau niet gemeden, zoals blijkt uit waarnemingen van J. Voogd. In delen van Midden-Europa lijkt moerasspirea vrijwel de enige voedselplant maar ook daar geldt dat er geen grondig onderzoek is gedaan naar het voorkomen op andere planten of kruiden. Misschien heeft de nachtpauwoog regionale voorkeuren bij de keuze van zijn waardplanten. Aanvullend onderzoek zal hierover uitsluitsel moeten geven.

DANKWOORD

Johan Schipperen, Piet van Son en Frans Groenen wil ik bedanken voor hun bijdragen aan het verzamelen van waarnemingen. Een woord van dank ben ik verschuldigd aan Jeroen Voogd voor het beschikbaar stellen van foto's en voor zijn waardevolle opmerkingen bij het manuscript.

LITERATUUR

- Baxter, R.N. 1985. Assembling the emperor moth (*Saturnia pavonia* L.) in Essex. – Entomologist's Record and Journal of Variation 97: 169-170.
- Ebert, G. 1994. Die Schmetterlinge Baden-Württembergs 4, Nachtfalter II. – Eugen Ulmer, Stuttgart.

- Fassotte, C. & C. Verstraeten 1983. A propos de *Saturnia pavonia* (Lep. Saturniidae). – Bulletin et Annales de la Société royale Belge d'entomologie 119: 297-298.
- Ford, E.B. 1972. Moths. – Collins, London.
- Janssen, A. 1977-1988. Katalogus van de Antwerpse Lepidoptera. Deel 1: Macrolepidoptera. – Vlaamse Vereniging voor Entomologie, Antwerpen.
- Kootwijk, E.J. & G.A. van Rossum & B.J. Schoenmakers & A.H. Bakema & R. Meijers 1994. Grass cover in Dutch heathlands in 1993. – Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu, Bilthoven.
- Lempke, B.J. 1960. Catalogus der Nederlandse Macrolepidoptera (zevende supplement). – Tijdschrift voor Entomologie 103: 145-215.
- Meerman, J.C. 1983. De nachtpauwoog op Schouwen Duiveland. – Sterna 27 (2): 48-50.
- Odé, B. & K. Groen & G. De Blust 2001. Het Nederlandse en Vlaamse heidelandchap. – De Levende Natuur 102: 145-149.
- Pelles, A. 1964. Über die Hauptfutterpflanzen von *Eudia pavonia* (Lep., Saturniidae). – Entomologische Zeitschrift 72: 11-113.
- Pleisch, E. 1965. Nochmals über die Hauptfutterpflanzen von *Eudia pavonia* (Lep., Saturniidae). – Entomologische Zeitschrift 75: 30-31.
- Post, F. 2006. De heidewortelboorder *Phymatopus hecta* in verzuurde bossen in Zuid-Nederland. – Nederlandse Faunistische Mededelingen 24: 13-20.
- Schmitt, T. 2000. Anmerkungen zur Biologie von *Saturnia pavonia* (Linnaeus, 1761) im südwestlichen Hunsrück (Lepidoptera: Saturniidae). – Nachrichten des Entomologischen Vereins Apollo 21: 173-176.
- Zuijlen, M. van 1998. Dagactieve dagvlinders op de heide. – Natura 95: 103.

SUMMARY

The emperor moth *Saturnia pavonia* in the southern part of the Netherlands: distribution, phenology and food (Lepidoptera: Saturniidae)

Saturnia pavonia is a large and beautiful moth. It was thought that the species was becoming rare in the Netherlands. In the period 1986-2006 the species was surveyed in the province of Noord-Brabant and the northern and middle part of the province of Limburg. It was shown that the emperor moth was present in 40% of the 250 investigated 5 km squares, especially on heath land and in forests. It became clear that the species, however conspicuous in appearance, has a largely hidden lifestyle. Although the males can be seen flying over heath land, most are hidden in the vegetation. Furthermore the males fly only in the late afternoon and evening. Females are even less active and both sexes are scarcely attracted to light traps. The caterpillars are sometimes found high in trees and shrubs, but this research shows that most are hidden deep in the vegetation. The flight period started ten days earlier than in 1960, mentioned in the Dutch literature.

In Central Europe *Filipendula ulmaria* is an important food plant. In the Netherlands most caterpillars were found on *Calluna* and *Erica*, seldom on other plants, and only occasionally on *Filipendula*.

F.A.H.E. Post
Henriëtte Ronnerstraat 23
5038 KH Tilburg
fpost@euronet.nl

